

Ірина Черезова,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психології Бердянського
державного педагогічного університету

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Однією з основних вимог до вищої освіти є вимога її сучасності, що включає в себе уявлення про те, якою повинна бути сучасна людина, людина-професіонал, яке її призначення та роль у суспільстві. Освіта все більше орієнтується на високу культуру, творчу ініціативу, самостійність, мобільність майбутніх спеціалістів, що вимагає якісно нового підходу до формування майбутнього фахівця.

Успішність міжособистісної взаємодії пов'язана з таким поняттями як спілкування і комунікативна компетентність. Особливо це стосується вчителя початкової школи, мовлення якого повинно бути взірцем для учнів та підвалинами розвитку їх комунікативних здібностей. Таким чином, виникає необхідність звернутися до проблеми комунікативної компетентності як умови успішної професійної діяльності вчителя початкової школи.

У зв'язку із зазначеним вище у даній роботі поставлена наступна *мета*: визначити сутність та психологічну структуру комунікативної компетентності як умови успішної професійної діяльності вчителя початкової школи.

Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять положення про визначальну роль спілкування для поступального руху особистості, яка формується і розвивається (В. М'ясищев, Г. Костюк); про існування комунікативної функції психіки (Б. Ломов); про діяльнісне розуміння процесу спілкування (О. Леонтьєв); про генетико-моделюючий підхід до вивчення особистості (С. Максименко); про мотиваційну детермінованість комунікативної активності (С. Рубінштейн, М. Лісіна); про етичний аспект спілкування та гуманну комунікативну стратегію (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, О. Бодальов); а також психолого-педагогічні дослідження, присвячені мовленню, мовленнєвій діяльності, педагогічній діяльності (А. Годлевська, Л. Долинська, І. Зязюн, В. Семиченко та ін.).

На сьогодні проблема особистості фахівця як суб'єкта професійної діяльності, компетентного та здатного до саморозвитку, знаходить відзеркалення у працях українських і зарубіжних науковців (Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Маркова та ін.).

Поняття «комунікативна компетентність» детально аналізується у роботах Ю. Ємельянова. Він тлумачить названу категорію як засновану на

знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування, вільно володіти вербальними і невербальними засобами спілкування. До прояву комунікативної компетентності автор також відносить уміння людини організовувати так званий міжособистісний простір в процесі ініціативного й активного спілкування з людьми. Основними факторами, що детермінують її розвиток, є життєвий досвід людини, її загальна ерудиція, мистецтво, спеціальні наукові методи [4].

Ю. Жуков, Л. Петровська, П. Растянников трактують комунікативну компетентність як синонім поняттю «компетентність у спілкуванні». За визначенням авторів, комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми; це система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуацій міжособової взаємодії [6].

Е. Руденський також визначає комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів особистості, потрібних для ефективних комунікативних дій у широкому діапазоні ситуацій міжособистісної взаємодії. Ці ресурси включають: когнітивні можливості людини щодо сприймання, оцінювання та інтерпретації ситуацій; планування людиною її комунікативних дій у спілкуванні з людьми; правила регуляції комунікативної поведінки і засоби її корекції.

На думку О. Мудрика, характеристиками комунікативної компетентності є:

- відповідність поведінки контексту стосунків, в яких вона виявляється;
- знання правил спілкування, адаптаційні навички та гнучкість у втіленні цих знань;
- комунікативна компетентність пов'язана із стосунками, а не з індивідами.

Л. Петровська вважає, що компетентність у спілкуванні – це складне поєднання перцептивних, комунікативних, інтерактивних елементів спілкування творчого і репродуктивного, глибинного і поверхового, маніпулятивного і суб'єкт-суб'єктного. У структурі комунікативної компетентності автор виокремлює два компоненти (вони ж – типи компетентності):

- 1) суб'єкт-об'єктні, репродуктивні форми спілкування чи оволодіння зовнішньою, операційно-технічною стороною поведінки;
- 2) суб'єкт-суб'єктні, продуктивні, глибинні і особистісно-значеннєві утворення [11].

Комунікативна компетентність, на думку М. Обозова, може визначатися в двох аспектах:

- як орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що ґрунтується на знаннях і чуттєвому досвіді;
- як здатність особистості ефективно взаємодіяти з оточенням

завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічного стану, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації.

Отже, під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми.

Спираючись на прийняту у психології структуру спілкування, що включає перцептивний, комунікативний й інтерактивний аспекти, комунікативну компетентність можна розглядати як складову спілкування. Тоді комунікативний процес розуміється як «інформаційний процес між людьми як активними суб'єктами, з урахуванням відношень між партнерами» [8].

Виокремлюють такі складові комунікативної компетентності: орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда [7]; спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища [7]; адекватна орієнтація людини в самій собі, власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації [3]; готовність і уміння будувати контакт з людьми [3]; внутрішні засоби регуляції комунікативних дій [6]; знання, уміння і навички конструктивного спілкування [9]; внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [5].

Таким чином, комунікативна компетентність постає як структурний феномен, що містить як складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички.

Однією із складових комунікативної компетентності є уміння усвідомлювати і долати комунікативні бар'єри, які, як свідчать дослідження (В. Семиченко та ін.), виникають у молодого вчителя у процесі професійної діяльності. Такі бар'єри можуть виникати, наприклад, при відсутності розуміння ситуації спілкування, що викликається розходженнями між партнерами. Бар'єри в комунікації можуть носити також психологічний характер, відображаючи індивідуальні психологічні особливості учасників спілкування.

Виділяють вербальний і невербальний рівень комунікативної складової компетентності в спілкуванні. Вербальна комунікація використовує в якості знакової системи людську вимову, природну звукову мову, тобто систему фонетичних звуків, що включає два принципи: лексичний і синтаксичний. Інший вид комунікації включає немовні знакові системи (оптико-кінетичну, пара- і екстралінгвістичну).

Невербальний вид комунікації може викликати серйозну проблему: якщо у вербальній комунікації за кожним словом стоїть більш-менш визначений зміст, то в невербальній системі комунікації не тільки важко поставити зміст у відповідності знаку, а й взагалі виділити знак, тобто одиницю аналізу в цій системі комунікації.

Інтерактивна сторона спілкування – це умовний термін, що позначає характеристику тих компонентів спілкування, що пов'язані із взаємодією людей з безпосередньою організацією їхньої спільної діяльності. Якщо комунікативний процес існує на основі певної спільної діяльності, то обмін знаннями й ідеями з приводу цієї діяльності неминуче припускає, що досягнуте порозуміння реалізується в нових спільних спробах розвинути діяльність далі, організувати її. Інтерактивна сторона спілкування являє собою побудову загальної стратегії взаємодії, де важливо не тільки обмінятися інформацією, але й організувати «обмін діями», спланувати загальну діяльність.

Наступним компонентом комунікативної компетентності є перцептивна складова, на основі якої будується спільна діяльність і комунікативний процес. Умовно перцептивну складову компетентності в спілкуванні можна назвати здатністю адекватного сприйняття однієї людини іншою, самого себе і ситуативного контексту в цілому. Перцептивний компонент комунікативної компетентності виступає в ролі регулятора процесу спілкування [9].

Отже, комунікативна компетентність постає як інтегрована якість особистості, що виконує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі, зокрема у педагогічній діяльності.

Згідно з Л. Петровською, важливим моментом процесу розвитку комунікативних умінь на етапі професійного становлення особистості є уявне програвання своєї поведінки в різноманітних ситуаціях. Таке планування, як правило, безпосередньо випереджає реальне виконання комунікативних дій, а також може відбуватися і після їх завершення. Здатність людини діяти «в умі» може бути цілеспрямовано використана, зокрема для удосконалювання навичок спілкування в ситуації соціально-психологічного тренінгу [11].

На підставі вищесказаного можна зробити такі *висновки* з проблеми комунікативної компетентності.

1. Комунікативна компетентність є системою внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок. Окрім особистісних особливостей до комунікативної компетентності входять особливості пізнавальних процесів й емоційної сфери. В цілому комунікативна компетентність пов'язана з адекватним використанням усієї палітри можливостей особистості.

2. У процесі професійного становлення особистості розвиток комунікативної компетентності має декілька джерел: ідентифікація з

іншими людьми, засвоєння культурної спадщини, спостереження за поведінкою інших людей, аналіз актів комунікації, програвання в уяві комунікативних ситуацій, а також цілеспрямоване формування комунікативної компетентності в процесі соціально-психологічного тренінгу.

3. Формування комунікативної компетентності відкриває нові можливості в розв'язанні проблем особистісного та професійного зростання особистості, вимагає не просто відповідних знань, а й умінь застосовувати свої знання в практичній діяльності з метою її ефективного здійснення.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект прогресс, 2000. – 290 с.
2. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М., 1982. – 198 с.
3. Введение в практическую социальную психологию / под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьевой. – М. : Смысл, 1996. – 255 с.
4. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности / Ю. Н. Емельянов. – СПб., 1999. – 403 с.
5. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении : спецпрактикум по социальной психологии / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растянников. – М. : Академия, 2007. – 104 с.
6. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растянников П. В. – М., 1990. – 255 с.
7. Коллектив. Личность. Общение: словарь социально-психологических понятий / под ред. Е. С. Кузьмина и В. Е. Семенова. – Л. : Лениздат, 1987. – 143 с.
8. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
9. Крижанская Ю. С. Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. – Л., 1990. – 204 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління [посібник] / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 568 с.
11. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М., 1989. – 216 с.